

«Устами младенца глаголет истина»...»

ТАПТАЛ ЭРЭ БЫЫҢАБА

«Ким таптыыр, ол дооллоох» дириллэр. Олгынан баран, билиги, олоор чүгэс уонна билэр эрэ доолмутун таптыыбыт. Бэйэ-бэйэбэ таптап, үтүө сыйһан баар буолуохтаабын эмиз өйдүүбүт. Дьонго аан бастаан хардарыта убаастабып, бэйэ-бэйэни өйдөһүү, өйөһүү наада.

Кими олоор тагар баарбыт кунду бэлэрэ. Туох ийин билиги олооробутуй? Үтүө дьыалананы оңороору, төрөөбүт түөлбөбү, дойдута үчүгэйи эрэ түстүгү ээрий. Оччотор тогу аан дойдуга иэдээн, алдырхай хатылана турарый? Билигин ийэ дойдудабын таптаабат, харыстаабат дьон элбээтэ дуу дьин бийытыгы үөскүүр.

Тоҕо өлөрүөхсүттэр баар буолдулар? Билиги санаабыгыгар сорох дьон өйүгүр куннаан эрэ санаа баар, тугу барытын иэстэспит киһи дьин саныылар. Хотугу Осетия Беслан куоратыгар Билиги күвэ трагедията кубулуйда. Улахан дьон сыйһаларыгар, бэйэ-бэйэлэригэр хабыр сыйһаннарыгар, туох да буруйа суох оролор былдыаннылар. Бу алдырхайдаах быһылаантан төһөлөөх харах ууга тохтуубта буолуой?!

Манньк алдырхай хатыламматын туһугар тулуур, айалээх, илээх олох туһугар туруулаһы, дьон, нуруот икки ардыгар себулуни, таптап, ытыктыбылдах сыйһан өрөгөйдөөтүң! Дьонго таптап, сиргэ таптап баар буолуохтун өрүүтүн!

Надя СЕМЕНОВА, Валентина ИВАНОВА, «Репортер» түмүгү, Хамаратта

Профсоюзтар олохторуттан

ХОЛОБУР БУОЛАР ҮЛЭ

Быйыл сайын доруобуйа харыстабылын профсоюзна республика үрдүнэн бальиһалар профессиональнай тэрилтэлэрин үлэлэрин көрүүгэ улахан конкурсу сыппыт. Онон 1 Хоһустаах бальиһата кыттан республикага 1 миэстэни ылан 1 степеннээх дипломунан, бочуотунай грамотанан уонна бу сыл ийигэр коллектив биер үлэһитэ муораба баран сыйһаннарга босхо путевоканан негараадалааһыттарга эмиз улахан ситиһини буолар. Бальиһа баары үлэһиттэрэ бу ситиһинэн эбэрдэлээн туран кылгастык профсоюз тэрилтэтин үлэтин билиһинэрэбин. Ханньк бабарар тэрилтэбэр раздёллартан атынгга, арыһ сэрэгэххэ тохтуубун.

Анал паапкага тэрилтэ үлэтин сүрүн хайысхаларын былааннарын таһынан киһи сөргүөр, атыттарга холобур буолара: үтүө дьыала хамсааһыныгар кыттан анал программа оһонотон 2000 сылтан сибиһиннээ ийгээ, хортуоһуһ, моркууп, огурсу, помидор олодон подсебнай хаһаайыстыба тарыммиттэр. Благоустройство аһуһору өрөмүөннөһүүгө, сибөккү үүннэригэ, бальиһа ис-тас өттүн тупсарыага киһи харабар чаччы быраһыллар үлэни коллектив бэйэтин күһүнүн ыһыпты.

Подсобнай хаһаайыстыба көрдөрүүтэ:

	моркууп	огурсу	помидор	корт.	сиб.этэ
2000	25 кг	85 кг	15 кг	210 кг	63 кг
2001	18	68	18	89	50
2002	-	60	-	80	80
2003	-	62	-	90	195
2004	-	51	-	-	-

Бу бордотууктар ырыһахтар астарыгар эбии буолаллар.

Коллектив бэйэтин инициативатынан ординаторскайы, кухняны, процедурнайы өрөмүөннөөбүт. Фитобар аспыт. Бу фитобарга араас оттортон ырыһахтарга врач анааһынынан чэйдэр, утахтар оһонуллан эмкэ эбии туттуллаллар.

Нэһилиэк общественнай олоһор бальиһа коллектива уруккуттан актыбынайдык кыттар. Дмитриева Г.А. дыахталлар комитеттарын чилиэнэ, Пивнигина З.И., Куличенко Л.Е. быйбар комиссиятыгар бааллар. Бырааһыһыһтарга кулууп үлэһитэр эмиз кытталлар. Копырина С.Н. бальиһа үнүкүү конкурсулар 1 миэстэни, Канаева А.Т. эбөлөр куруһтаригэр, Сидорова Ж.А. ийэлэр конкурстарыгар кыттан «Көмүс тарбахтаах Далбар Хоһун» аатын ылыбыта.

Кырдыһа ветеран үлэһиттэригэр күһүн муус ылыгыгар көмө оһорулор, юбилейдарын бэлэһиһиллэр, материальнай көмө оһорулор, баһаарган эмсэрэлэбигтэргэ анаан иккитэ харчы комуйбуттар. Доруобуйаны тупсарыага анал программа ылыһан куораттан араас идэлээх врачтар таһааран нэһилиэһини оһиһиллэр, консультациялары оһорулор, ыарыһылар дианостыбылар.

Бэйэ доруобуйатын тупсарыага Новгородова В.Н. бэйэтин систематынан үөрэтэр, сүбө-ама биэрэр, эрчиллэһити көрдөрөр. Бу сылыгар санаторийда дьа эмтэһитэ 4 путевоканан туһаммыттар. Быйыл сайын икки үлэһит орто муораба баран сыйһанан нэһиллэр. Дьэ ити курдук үлэһит-хамсаһы оһорулор кыһампыһаах үрүүг хаалааттаах аанньаһларбыт.

Е. НЕУСТРОЕВА, 1 Хоһустаах

Республикабыт кэлэр 2005 сылаагы бюджетыгар тыа хаһаайыстыбатыгар эмиз дьобуус үп-харчы көрүүнүнэ. Бюджет дохуоттаах өттө быһырынгылааһар 8,9%-нан элбээбит, ороскуоттаах өттө 10,9%-нан эбилибит. Оттон бюджет «Тыа хаһаайыстыбата уонна балыктааһын» дьин салаатыгар көрүлүүт үп-харчы баара эрэ 2,7%-нан үлээтээбит.

1. ДЬАДАҢЫ ДЬОН ТЯ СИРИГЭР ОЛОРОР

Россия Президентэ В.В. Путин государство биер сүрүн соруғун быһытыннан дыадайыны аһаһаатыны ааттаабыта. Саха сиригэр дьон-сэргэ саамай дьадаҥы араһага тыа сиригэр олоор. Тыа хаһаайыстыбатына дьарыктанар дьон ийдаары орто хамнастара, статистика бигэргэтэринэн, 2003 сыллаахха 4129 солк. этэ. Ити ийигэр республикабыт бөдөн улуустарыгар: Мэнэ-Хангаласка — 2526 солк., Тааттага — 2854, Үөһээ Бүдүүгө — 3170, Аммага — 3280, Хангаласка — 3320, Ньурбага — 3381, Өлүөхүмүгэ — 3470, Бүдүүгэ — 3508, Уус-Алданга — 3634, Сунтаарга — 3774 солк. тэһнэспитэ. Ити орто хамнас.

Мин, ону итэрбэбэккэ, тыа хаһаайыстыбатын предпрятиеларын үлэһиттэрин орто хамнастарын дохуоттарын таһа тэһнэһи (походной нолуогу) төлөөбүттэригэр олоһуран аһаан-суоттаан көрбүтүгүтүөн. Багар, сыһыстарытым буолуо. Онон бэйэбит да аһаан-суоттаан көрөөрүгүрээ: 2002 сыллаахха тыа хаһаайыстыбаларын предпрятиеларын үлэһиттэргэ, отчотуо балансата көрдөрүрүнэн, дохуоттарыттан 18 мөл. 825 тыһ. солкуобайдаах түһээн төлөөбүттэр. Олаата 1 ыйга 1 мөл. 568 тыһ. 750 солк. түһээнгэ тугулуубут.

Үлэһиттэрин аһсаана 15413 киһи эбит, дохуоттан түһээн 13%-на олоһуран тугулуоһуоһа. Оччотугар биер үлэһит ийдаары хамнаһа 782 солк. 93 харчыга тэһнөһөр курдук. Икки-үс да бук алдыһабыт буоллаһыла, олус дуона суох дии. Итиэннэ түһээннэрин ситэри төлөөбөтөх буолуохтарын эмиз сөп дьин санаа олуһа түһөн ийэр. Ола да буоллар... Түһээн органнарын курдук чуолкайдык үлэһити тэрилтэ Россияга баара дуу? Хайаан да тура тутан ылыахтааһын ыһыктыбатах тэрилтэ буолуо, бука. Итиктэн сылыктааттахха, тыа хаһаайыстыбатын табаарын быһаччы оһорор дьон ийдаары хамнаһа статистика көрдөрүрүнүгэр быдан намыһах быһыһаах. Салайааччы, ветеринар, сулууспалаах энтин аймах хамнаһа үгүөрү буолан 4129 солк. тэһнэһи эрдээ.

Ити да 4129 солк. диэхтээн... Долларга таһаардахха, тыа хаһаайыстыбатын үлэһиттэрин 1990 сыллаагы орто хамнастарын 17,7%-гар эрэ тэһнэһөр, промышленность үлэһиттэрин 2003 сылаагы орто хамнастарыттан 70%-нан, республика орто хамнаһыттан 58%-нан намыһах. Саха сиригэр 1 дууһа ийчэрэ тирбөтэ быстыбатынан аһаан-танһан оһороругар (прожиточнай минимум) 3677 солк. наадатын учуоттааттахха, киһи санаата өссө харааһар. Хайа бу үлэһити оһорулор-уруулаах, албэх итимиһилээх. Ону болдормото ылбаттар эбит.

2. КЫАХТАРЫН БЫЛДЫАҢЫТТАР БЫҢЫЛААХ

Билигин Ил Түмүгүгэ тыа сирин олохтооһун дьылгытын ырыта да сатыыр депутат аһыһабыт курдук кэрдум. Политической куттаах, тимиргэ тэһнээх куоластыыр механизм ымыттан да көрбөккө үһэттэн тугу эгэллэриһэн куоласты оһоруох чинчылээх. Итиньи мин, депутат үлэтин туһунан-туматын эппинэн-хаамыһан чаччы билбит киһи, этэбин. Бал Ил Түмөн аграрнай политика комитетин ийигэр биер санаага түмэс олус уустук үһү. Ити комитет барыта 11 чилиэннээх. Олортон тыа хаһаайыстыбатыгар быһааччы үлэһи сылдьабыт киһи 3 эрэ, 7 депутат ити салаага сыһан көрбөтө дьон: Ильковская К.К. — энергетик, Петров Ю.А., Тимофеев Н.С. — алма-

асчыттар, Корнев И.А. — газетчик, ону тэһэ хас да предприниматель баар. Боппурус хайа дьикки хайыһа иэрэн-сааран туруктаннарына, ол дьонун хайдах куоластыыларын киһи дьэбиһэ сөһүһэн да сөп. Соторутаагыта 2002-2006 сылаарга тыа сирин социальнай-экономической сайдыһытын Президентскэй программата хайдах туолан ийэрин туһунан парламентскэй иһти буолубу. Аһтытын парламентскэй иһти дьин буоллаа дии. Депутаттар араас араһа дьон этиһитин истээн, правительство рекомендаһия оһоруоһааттар. Онуоһа госбюджет «Тыа хаһаайыстыбата уонна балыктааһын» дьин салаатыгар көрүлүүт ороскуоту 400 мөл. солкуобайынан элбөтөр туһунан уураахтааһыттар.

Ону бюджет бигэргэтиллигэригэр иһтэ да барбатахтар. Бюджет комитета, правительство себулэспэтхэртэр үһү.

Мин бу күнүгэрэ, 2005 сыл бюд-

Тыа сирин быһыбардааччыларыгар ДЕПУТАККЫТТАН СУРАҤААР ЭРЭ...

жега бигэргэтиллиринэн Ил Түмөн үлэһитигэр, сорох депутаттар санаабын эт диэбиттэрин ылыһан, көмэ суох ороскуот. Ол сылдыһа санаам түстэ. Тыа хаһаайыстыбатын иһтэриһин көмүскүүр депутат дьэ аһары да аһыһабыт эбит. Түмсүүлэрэ да суоһа иэдөһпит. Түмсүүлээхтэрэ да эбитэ буоллар сир биер тугу да ситиһиэ суохтар быһыһылаах. Модун промышленность, туһар, эргинэр тэрилтэлэр президенттэрэ, генераллара Ил Түмэни аһыһса олорон кэбиспиттэр.

Тыа сирин олоһун үчүгүйдик билэр депутаттар: А.В. Конюшевский, Г.М. Артемьев, З.А. Корнилова, К.Е. Иванов, Ю.А. Готовцев ода. Куоластара комитеттар таһыһанарыгар балаача дуораһыһан иһэн сессияга тиһиһн симэлиһиһн хаалар эбит.

К.Е. Иванов улахан үөрүһхтээх депутат. Комитет мунһаһар бөркө өрүкүйбүтэ, 400 мөл. солк. дьин кыра, 700 мөл. солк. көрдүөһхэ, өссө 500 мөл. солкуобайдаах бырыһыана суох кредиттэ булуохха дьин тыһы ылыһанарыбыта. Омуһунат комитетин чилиэннэрин убахтаамаһтан ылыбыта уонна... сессияга кэлбөтөх. Кырдык, ыалдыр буоллахтаабыт. Оттон эмиз Сунтаартан депутат, бюджет комитетин председателэ А.С. Уаров тыа хаһаайыстыбатыгар үбү-харчыны эбөр кыһылыбытыттан аһыһы сатаан саһарбат санһаммыт.

Итиэннэ баран хантан өнүгөһхтиэхтиһит? Мин бу ыстатыйаны, баһар, суруйуом да суоһа эбитэ буолуо. Бөркө сааран баран боочкойон эрзэбин. Бириһинэн, быһыбардааччылар дьыала дьин турута хайдаһын биһилээхтэһтэр. Мин бу ыстатыйабар сымыйа дьин суох. Иккиһинэн, олорон дуу, сыһан дуу биэрэр табылыһбата буолуо.

3. ДЕПУТАККЫТТАН СУРАҤААР ЭРЭ...

Дьэ итинниһ санааттан сизгэтэр мин манһык өтөрдөөһүөн. Ылыһаргы-ыһыммаккыт, биллэн турар, бэйэбит көнүлүүт. Ол эрэри биер эмэ өйдүүр-өйүүр киһи көстөү иһи.

Тыа хаһаайыстыбатын бордотууксуйатын оһоруоһчулар иннилэри Ил Түмөн көмүскүө дьин аһы саарамматтаһытына сатанһыһы Итин иһтэрибөтөһитиһинэн, депутаттаргыһыттан сураһан да көрөөрүгү. Дьэ хайалара абаран-сатаран, күрүн-күүһүрөн туран Президентскэй дьин дуорааннааһык ааттаныр тыа сирин социальнай-экономической сайдыһытын программатыгар көрүлүүт үбү-харчыны тьһэһэр тьһиһтэ туруулаһа сатааһыты? Тоһо ону ыһымматахтарыһ? Харчы суох дьин сымыйа! Чаччы суох буоллаһына, ол суох харчыны иһиччэ үрүдүк статустаах программа тоһо көрбүтүгүр? Кими албыһнары дуу, тугу ситиһээрэ дуу? Аһыһа депутат аһаһыһы бара сатаан Президенткэй сурук суруйан

көрбүтүгэ. Онон сорох депутаттар иһи баттаабаты эһилэр. Президенткэй сурукка хоруйдаһа да барбатах. Дьэ уонна баран дии. Таарыгыч санаһаһыһа, Президентскэй программа быһыһыһынэн 2005 сыллаах бюджет «Тыа хаһаайыстыбата уонна балыктааһын» дьин салааһыгар 4 млрд. 726 мөл. 17 тыһ. солкуобайдаах ороскуот көрүлүүтүгэ. Ити өссө инвестиционнай программата көрүлүүт ороскуоту киллэрбөккэ эрэ. Ону баара 28,8%-нан эбэтэр 1 млрд. 332 мөл. 215 тыһ. солкуобайынан иһтэһэ үп-харчы көрүлүүнэ.

Тыа сирин 2002-2006 сс. сайдыһын программатын Президент В.А. Штыров аһыһаһын бигэргэһиттэ. Оһыһаах 2-с пуунугар манһык суруллубут: «2. Государственному Собранию (Ил Түмэн) Республики Саха (Якутия) на период реализации Президентской программы социально-экономического развития села на 2002-2006 годы предусмотреть в Государственном бюджете Республики Саха (Якутия) финансовые средства на реализацию программы в объеме не менее 15% расходной части бюджета».

Республикабыт муһуһу салайааччыһын аһыһаа иһтиһи ирдир. Ону тыа сириттэн талыһыһыт депутаттар тоһо толорботторун дуу, толототторун дуу үчүгү айдык хас биердидиһиртэһэн сураһан көрбүт киһи баар иһи!

Президентскэй программабыт 5 сылыттан 3 сыла бүттэ. Үбүлээһин көэмэһэ 2002 с. эрэ туолубта. Ол сыл бүтэһиһир ити программа ылыһыһыһыта. Онон, дьиннэһнэ эгэтээххэ, төһө үп-харчы бөһиһилээхтээһэ биһлибитин кэһнэ бигэргэтиллибит сыһаһа буолан туолубта. 2003 с. 4 млрд. 29 мөл. 845 солк. онуһугар 1 млрд. 357 мөл. 839 тыһ. солк. үбүлээһиттэ. Итиннэ сорохтор сымыйаһаһтарын сөп. Ону баара 2004 сыл бэһыһыгар ылыһыһыһыт «Саха Республикаһын 2003 сыллаах государственнай бюджеттын туолуутун отчотун бигэргэтэр туһунан» дьин Сокуон 2-с сыһыһаһыһыттар баара эрэ 1,358 млрд. көрүһгэ солк. ойуулана сыһыһар.

Эмиз ити суоһуонна бигэргэтиллибитинэн, бюджет ороскуоттаах өгтө 35 млрд. 485 тыһ. солк. тэһнэһпит. Оччотугар ол сууамматтан тыа хаһаайыстыбатаһыгар 2003 с. 3,83%-на эрэ бөһиһилбит буолан таһсар. Көрүлүүтүгэ 8,1% өтө. 2004 с. бюджеткэ бастаан бигэргэтиллибитинэн, тыа хаһаайыстыбатаһыгар бюджет ороскуотун 9,4%-на бөһиһилээхтээх. Билиһиттэ ити да сарбылыһыт сыһыһара кьыһан туолубат чинчылээх.

4. ТУРУОРСУУ КУУҢҮРДЭР ХАННЫК!

Ил Түмэнгэ тыа сириттэн талыһыһыт депутаттар быдан аһыһаһтар. Олор иһтэригэр тыа сириттэн тыа хаһаайыстыбатынан хаһан да дьарыктамматах хас да промышленнай тэрилтэ салайааччылаһа, предпринимателлэр быһыбардаммыттары мэдээх буолуоһо табылыһыт. Онон түмсүүлэрэ суох буолан кыһаһтарын быһаһыттары быһыһылаах.

Оччотугар дьэ хайдах буолабыт, доһоттор? Үнсөргийи-үһсөргийи олоһобут дуу? Баары баарынан, кырдыһы кырдыһынан ырыһыһар, кэһсэһиһир көмкөлэ иһик дуу?

Сотору правительство нэһилиэктэргэ тиһиһн отчуоттоһа. Онуоһа сир-сир аһсын күрүһүмнөөһиһа Президенткэй үөһө аһыһыһыт аһыһаһын толорор туһунан уураах ылыһаһыһыһыта сыһа буолуо дуу, аһыһыны оһоруохпугу дуу?!

Соторутаагыта биер нэһилиэк баһыһыта мунһаһаха субу курдук дьэһтэһэ үһү:

— Ээ, доһоор, биер сир правительство үлэһитигэр «үс сыһананы туруораһыт кэһиһэн турардааһыт. Онон быйыл даһаны «түөрдү» бэлэмнэһн өһоробот!

Субу үлэһиттэһ аһыһааһыт көмэһэ үчүгү үлээһн государственнай орган баар буолуо дии санааһыһыт. Итиэннэ салайар орган үөһөнээһи буолбатах, үлэһтэ бэһе бааллаах системанан сыһана даһамтат. «Удовлетворительно» дьин тыл «орто» дьин тыһаһаһтаммат. Итиннэ сыһана ис хоһоонно дьон-сэргэ аһыһар курдук сөптөөхтүк үлээһтэ дьин өйдөбүллээх. Онон «сөптөөхтүк үлээһтэ» эбэтэр «мэлтэхтүк (иһтэһтэрдээхтүк) үлээһтэ» эрэ дьин сыһана быһыһыһаһаһа эһитиһи.

Тыа сирин кыһаһыта тирээтэһинэ өрүү харчы суох аатырар. Дьиннэһн, харчы баар.

Россия Бюджетнай кодексын 92-с ыстатыйатын быһыһыһынэн республикабыт бюджетын дефициттэ (чыһырбаһа) дохуоттаах өгтүн (федеральнай бюджет көмөһүн көүрөтөн турар) 15%-тан ордуо суохтаах. Бигэргэтиллибит чыһырбаһа (2,7 млрд. солк.) быһа хоһуйан 10,5%-на тэһнэһэр. Ола аата бюджет чыһырбаһын өссө да 900 мөл. солк. көрүһүнэн улаатыһнаһары сокуон көнүлүүр. Ону, итинниһ үп-харчы ууга суруйбут каризтэ, суох харчы дэһээччилэр. Оннук буолбатах. Хоһолобура, «Сахателекому», «Якуттоль» хампааньнаһы приватизацияһыт туһунан быһаһары ыһыммыттары. Онон анал идэлээх дьон аһаан көрүү лэриһэн 2005 сыла кьрата 2,5 млрд. солк. бюджеткэ кириһхтээх. Кирбэтэһинэ, ону кьыһан ирдэһн ыһыһата правительство буруйдаах буолар. 2005 сыллаах бюджет туһунан сокуонһа государство бааһыһн-дуолун аһыһаһыһыһан 2 млрд. солк. кириһтэ дьин суруллубут. Ити икки ардыгар правительствоһыт 500 мөл. көрүһгэ солкуобайдаах бюджет дохуотун кьыһытан «кисэһэн» кэбиспит. Итиннэ таһыһан ол-бу быттархай тэрилтэлэр малдарын-салларын аһыһаһыһыһан сүһүнэн мөлүһүн киризээһин хайһаһтары сирийэн аһар киһи буолан ыһыһан сөп. Ол бюджет дохуотугар эмиз көстүбөт.

Итинниһ хоһобуру балаача булуохха сөп. Кыһаһыһаһа, үп-харчы көстөр кьыһаһаһа. Онуоһа, биллэн турар, кьыһаһаллар-мүһөллэр эрэ дьин кьра, этинэн-хаһыһан, сүрөһинэн-быарыһан ыһыһыһаһаһаһа наада. Былаас үөһө эһелонугар оннук дьулуурдаах түмсүүлээх күөс баара билиһиниһтэ көстүбөт. Оттон үлэһит дьон—сэргэ араһаһыттар оннук хамсааһыһыт үөскүү дуу? Үөһээтэр, сиридидиһэр ханһыһ!

Филипп ОХЛОНКОВ

ЭРГЭ САГА ДЬЫЛЫНАН!

БӨТҮҮК — АЯСПЫТ ҮЙЭНЭ

Быйыл үүммүт 2005 жыл «Бөтүүк жыл» диян ааттанар. Ааспыт үйгү Бөтүүк 1909, 1921, 1933, 1945, 1957, 1969, 1981, 1993 жылдарга аялдыңтаан ааспыт эбит. Итинник биэр үйгү 12-дун жыл буола-буола арыста калан ааспытга бөлүктөнөр:

1909 жыл — инне-кэнне биллибэт туман күрдүк ырахан кэмнэр.

1921 жыл — дойдуга улахан буккулдуу, гражданский сэрин буола турар.

1933 жыл — Германияга Гитлер

былааска кэлбэтэ, бизе сылыннан аан дойду иккис сэрини саралырга былаанньыр. Советский Союзка дьонсөргө спорду уонна физкультураны өрө тутар кэмнэр. Коллективизация айдаана, кулактары, норуот өстөөхтөрүн «саралаанын» кэмнэр.

1945 жыл — аан дойду иккис сэрингэ түмүктөнөн Улуу Кыайы өрөгөйдөн эйэлээх олох сараламмыга.

1957 жыл — ССРС киби-аймах историятыгар аан бастаан «Союз-1» сир аргынын космос куйаарыгар таһарбыта.

1969 жыл — «Улугуруу» кэмэ сараланар, дойдуга улахан улалыылар буолбаттар. Кытайы кытта Даманский арыгы байыаннай иирсөөн буолбута.

1981 жыл — «Улугуруу» өрөгөйдөн турар кэмэ. Польшага политический кризис сараланар. Америка Европа кынаттаах ракеталары туруорар.

1993 жыл — Президент Ельцин Россия Үрдүкү Сэбиетин кытта угары туруулар, Үрүн Дьини танканын аялалылар. Хасбулатов, Руцкой уонна киби биэр санаалахтара хаабыллар, «путчистар» диян норуот өстөөхүн тэнэ аатыраллар, ... олкэннэ амнистиянан босхолоон кэбинэллэр.

Бачанска бачаннээтэ Д. УСОВ

САГА ДЬЫЛ

Сага дьылбыт сый ахсын
Сага дьолу агалар,
Сайды-үүчүү үөрүүгүн
Үгүс дьонно бөлэхтир.

Сага дьылбыт тийен кэллэ,
Харыйабыт кизикэйдэ,
Үөрүү-көгүү үрдээтэ
Аппааныбар, бар дьоммор.

Дьилэр ахсын түннүктөр
Дьирбиини сырдыллар,
Этин-араас уотуан
Чыпчылыгы ооньуулар.

Сага дьылбыт түүнүгөр
Аппааныбыт үрдүгөр,
Салют уота сандаарар,
Ураа ханы дуорайар.

Өрүү манник Сага дьыл
Сандаарыгы сырдаан кэл,
Кэлэр үһүн үйгү —
Көнөөскү ыччакка!

Константин ВАРЛАМОВ, Аппааны

СЭРЭБИЭЙДИЭБИН, КЫРГЫТТАР...

Эргэ Сага дьыл — Орочоспатан Кириһиннээрэ дэри буолар сибээки үгэнэ. Норуот үгэтинэн кыыс аймак бу кыдааннаах тымны кэмгэ биір дэрин эмэ дьэттигэр кинэ мустаникилэрин билээри сэрэбиздириллэр. Ол туспа быраабылардаах эбит.

БЭЛЭМНЭНИИ: ХАННА, ТУОХ, ХАЙДАХ?

Сэрэбиздири түүн дьизэр электрической уот уматылыыа суохтаах, чүмэчи эрэ уота сырдатыахтаах. Араас дьүһүннээх, бийылаах, сыттаах даҕаны чүмэчилэри туттуохка сөп, арай таңара дьизиттигэр атылаахпыт чүмэчилэри туттаргыт бобуллар. Биллөн турар, баһаартан сэрэхтээх буоларгыт ирдэнэр.

Түүн 12 чааска дэри баһытын бэлэмниэхтээхпит. Киерэр аан аттыгар сапжаккаларгы кэчигиретин, хас биридигин иһигэр биер малы угун: кэмпиэт, маньныат, луук, кыра ооньуур, биһилэх.

Хос түөрт муһунгар тэриэлкэлэргэ биридигэр — туус, атыныгар — саахар, үсүһүгэр — биһилэх, төрдүһү кураанах уурун. Остуолга үрдүк өстүүкүлэ бакаалга үс гыммыт биридигэр дьылы тымныны ууну кутун, аттыгар мотуок манган сабы уурун. Эмиэ бу эбэтэр атын остуолга тымныны уулаах дирин тэриэлкени уурун, аттыгар кэгит олохтоох чүмэчин туроруун.

Муостага эмиэ уулаах улахан таңас сууйар таас таһыгар уһун синьнигс гына кырыллыбыт кумаарылы бэлэмнээг уонна бу сэрэбиздээһингэ устар чүмэчи наада. Дирин миискэбэ сямэте кутун (гречка, рис эбэтэр пшено). Таңас ыйылар быага тэн устаалах манган саптары (30-40 см, синтетика буолбатах) иилин. Кыра остуолга биллээһин кинигитин уурун — ханнык баҕарар уус-уран айымны барсар. Халын, улахан киниге ордук. Сэрэбиздиригэ оонньоомтоох холуода хаартыны ылын. Оңуок хаартыгыт суох буоллагына, холуодагытын түннүк туттаагынын иһинэн үстэ эргитин, оччодуна сэрэбиздиргэ сөп буолуога, кырдыктаах эппизиттери биэртээбэ.

Бэлэмнэнини түмүктөн сиркилэттөн көрдүөрү оңорун. Маньаха остуол үрдүн хара таҕаһынан бүрүйөн баран, үрдүгөр икки сиркилэни угарыга туруорун, икки ардыларыгар кыгытытын диэки чүмэчилэри туруордаххыгына, сиркилэ иһигэр көрдүөрү умайаан көстөр.

12 чаас охсор, сэрэбиздээһин саҕаланар.

УОТ, УУ, БИНИЛЭХ

Уочаратынан көрдүөрүгэ тахан соппуоскаларга илиигитин уган көрбөккө эрэ биридиги малы ылын. Кэмпиэт түбөстөгүнэ — бу жыл элбөх бырааһынныкка сылдыаахыт, харчы — байыахыт, луук — аһылаах жыл, биһилэх — таптагытын көрсүүхүт, ооньуур — дьиз кэргэниги эбилли. Дьылга ытын билэн баран малы төттөрү угун уонна соппуоскалары миестелэрин улалытын.

Хос өртотугар уочаратынан биер кыыс тахсар, кинини хараҕын бааһын баран эргитэллэр, ыгыттааха хайа муһунок диэки барарын көрбүт. Туустаах тэриэлкэ диэки — сылы быһа ытыар, саахар — үрөр, биһилэх — кэргэн тахсар, кураанах — кэргэн тахсыбат.

Остуолга турар уулаах бакаалга уочаратынан сапка байылытыбыт биһилэри ууну таарыбат гына угаллар. Бу иннинэ иккер «да» эбэтэр «суох» дьизнэгэ эппизиттири ыыгытын толкуйдуунун. Оңо өр соппуос илиигитин хамсапкага туттааххыгына биһилэх бөйгөтө хамсаан эппизиттихтээх, «тоҕхончур» — «да», «сахсыһар» — «суох». Эппизиттээтэһин аһы биһилэри ууга уган ылаһыт. Хас биридиги ыыгытааччы уонтан тахсыбат боппуруоһу ыытыан сөп.

Уулаах тэриэлкэбэ хас биридиги кыыс бөйгөтүн илиигитин чүмэчин ууларан кутар. Биһилэх курдук кутулунагына — кэргэн тахсар, туспа түрүктөр курдук — элбөх харчылар, сүрөөһүн курдук — ыраах айан. Буоска сойбутун кэнне уугтан ылан аллараа өттүн көрүн, олоххут улалыыларын биллэххитин сөп.

Бөйгө-бөйгөтигэр миес кумаарыга баҕа санааларгытын сурууан баран уулаах таас кырылтыгар бүк тутан уурун уонна ууга устар чүмэчин уматан түһэрин. Ханнык баҕа санаалаах чүмэчи умайар — ол санаа туолар.

Миискэбэ көмүс биһилэх, маньныат, тимэх ууран баран сиэмэни кытта булкуйан кэбинин уонна уочаратынан илиигитин баһан ылын. Тутумга биһилэх түбөстөгүнэ — аналлааххыт баай, маньныат — сениэ, тимэх — дьадаҕы буолуога.

Таңас ыйылар быага ыйаммыт саптары уматын, киминэ эрдэ умайыт, ол бастакынан кэргэн тахсыага.

КИНИГЭ, ХААРТЫ, СИЕРКИЛЭ

Кинигэ инники дьылдан туһунан элбэти кэпсэтин сөп. Кинигитин сэрэбиздири икки ньыма баар. Бастаан кинигени илиигэр аҕыах сөкүүндэ тутарын, оттон 3 сыһапараны этэтин. Бастакыта — страницата, иккис — строката, үсүн — тыл нүөмөрө. Ханнык тыл түбөспүтэ, кэлэр сылга дьылдаһын быһаарыахтаах. Иккис ньыма — харахкын быһа симэти баран кинигени талбыт страница аҕыаһын уонна тарбахкынан түбөспит строканы ыйаһын, онно суруллубутунан дьылдаһын быһаарыаһын.

Хаарты холуодатын кичэйэн булкуйан баран ханас илиигитин үрдүктөн аҕыах хаартыны ылан аллараа угаһын уонна сангаран эбэтэр искэр этэн ыйытыгы бизирэн хаартылары аҕыаһын. Кыһыл хаарты — сөбүлөөр эппизит, хара маастаах — туолбат дьиз. Хаарты суолтата кыратыттан, улаханыттан эһиги олоххутугар тахсыахтаах үчүгэй эбэтэр кулаһын, үөрүү эбэрэ хомолто улахана, кырата эмиэ тутулуктаах.

Дьэ, бүтөһүгөр саамай кутталлаага — сиркилээн сэрэбиздээһин кэлэр. Сиркилэ нөгүө харанга күүстөр тахсыахтарын, дьонно дьылаахтары сөп. Сиркилэни алдыттааха ким эрэ өлүктээх. Оңон бу сэрэбизгэ сэрэхтээхтик сыһаннаһаргыт табылар. Сиркилэ сууллубат, чүмэчи умуллубат гына үчүгөйдик бэлэмнээр. Кыыс сөрүтөх хаалыахтаах, атыттар хостон тахсыахтаахтар. Сиркилэ инвигер оңордун уонна: «Суженьный-ряженный, приди», — дьиди уот көрдүөрү түгэтин диэки көрбүн. Оңо күлүк көһүннээһинэ, куттанымна — олэн аналаһын. Аһары долгу баһа, ол эрэн итэһин туран кинини өйдөөн көрүн.

Маньнык дьаныһан сэрэбиздээтэххэ, сарсыардаанга дэри чүгкүйбаккыт чахчы. Оттон угуйаргытыгар өссө бири таайтарыаххытын сөп. Баҕа санаагытын толкуйдаан баран холуодаттан биер хаартыны ылын уонна сыгыт аһыгар уурун. Сарсыарда уһуктан баран ханнык хаартыгытын көрүн, хара буоллаһына — санаагыт туолбат, кыһыл хаарты — санаагыт хайаан да туолуога.

Л.Новгородова бачаннээтэ

КҮН-ДЬЫЛ ХАЙДАХ БУОЛУОЙ?

Тохсунну — Таһа ыйа (Тымны үгэнэ). Ый угата 9-11 мм сөңгү түһэр. Күн 1 ч 27 мүн. уһуур. Салтын температурата -40, -50, -60.

14.01. — Сага ый үүһөр. Эргэ Сага дьылы көрсүүһү. Бу күн хайа эрэ кэмнэ былгыгырдагына дьан-дьаһах сый хайа кэмигор буолара быһаарылар.

14.01. — 20.01 — Таһа ооньуута. Сүллүкүүнү уугтан тахсаллар. 19.01 — Кириһиннээр тымныыта түһөр. Таһа иһиллээһинэ сараланар. Бу күнгө күннээх тымныы буоллаһына сайына кураан буолар. Томоорон тымныы олуһуну 1 күнүгөр дэри күүһүрэр.

21.01 — Согурууттан тыаһырданы сайына кураан буолар. 23.01 — Кэбиниллээх от кырыардагына сайына ардахтаах буолар. 24.01 — Сис былгыт кэллээһинэ тохсунну 31 дэри тымныы мүлүрүйэр. 25.01 — Күн көрдөгүнэ саас көтөр эрдэ кэлэр. Оттон хаар түстөгүнэ ардахтаах дьыл буолар.

30.01. — Ый туолуута. 31.01. — Охоһоһойот. Дьыл огуһун биер муоһа тостор, кыһын хонуга аччаан барар. Кыһыннык кэм 188 хонугуттан аһара — 94 күн аһар. Бэлэмнээбит отун-маһын аһара хаалдаһына кыстыгы этэнгэ туоруоһун.

ЭБИСИЭЭНЭ СЫЛЫН ДЬЭЭБЭЛЭРЭ

Ыһылар кэргэннээмтөх саастаах киһини кырдыһас өттө «уол» дьиз ааттылылар. Оңон быйыл 66 саастаах «уол» кэргэн таһса сылдыбатах 43 саастаах «кыһыны» кытта холбоспуттарын туһунан суруйдулар.

ЗАГС-ата суох 40 жыл биригэ олоһу кэргэниилэр рубиновой сыбаайбаларын сокуоннайдык оңороору саахсаламмыттар. Сокуоннай эрдийойохтуу буолуу хааччары эдер саастарыгар сөбүлөөтөхтөр. Өр сыллаах таптааларын сокуонунан бигэрлэпиттэр.

Биридиги киһилэ эт, сүөгэй, барыанна көһиллээх оскуолаттан уонча оҕо куоракка институт преподавателигэр консультантыа ыла кизирбиттэр. Учюнай дьахтар сүрдээһин кыбыстыбыт, «тоҕо аҕалаһыт, аны аҕалыман» ыдыбит. Үрдүк хамнастаах куорат дьонун ыларга, кэһиллээн бөйгөтү үрөтөбит бийылаах. Культурата бөрт буолан баһылааһыт уонна ылбыт. Оҕолор кэһиллээн баран, төттөрү бөйгөлэр кыбыстыбыттар. Соророр сыһна үрөтөбит дуу?

Саха Республикатын норуотун хаһаайсытыбатын үгүлээх үлэһитэ Иван Олесов «Эркэйи» 24.12.04 с. хаһыакка «Туох баарынан, аһаҕастык көпсөтүгөһ» дьиз оһуругу ыстатыйата бөчөгөтүнэ Улуус Птицын В.И баһылаһытын иннинэ республикага 34-с миесте буолбут эбит. — «Билигин улус социальная-экономической сайдыгыта биллэ сэрэхсийдэ. В.И Птицын республикага биер лидер улус салаһааччыта буолан өрөр. — дьиз суруйбут. Артемьез саһна эмиэ аатырдыбыт дьиз иһиллэр өтэ. Варбыт барыаһыгар, кэлбит кэрэхсэнэр үйэтигэр олоһорбут бийылаах.

Элбөх кытай эргинэр ырыһаһагар сылдыһан баран, Сахаар кэпсир: — Ити кыҕайдар кыргыттар саһалы тылы билэ охсубуттарын көр, онтон биһигэ саһа бөһүөлөгөр 40 жыл олоһобут нууччабыт саһалы билбэт.

— Эс, доһор! Ити саһа кыргыттарыгар кыҕайда табаардарын атыылаттараллар, хата үлэтэ суох саһа кыргыттар үлэһин абыраһылар. — Оңуок дуу, — дьиз омугун быһаарбатах Сахаар муһаарар.

— Ити «Фабрика звезд» конкурса бастаабыт Вика Дайтеко Мирнэй куоракка үөскэбит, чахчы бастыһан бастаата. Куолаһа күүсгөх, кыһылахтаах, тымныы салгынынан тыһаар, хоту дойду олохтохторугар, сахаларга, кыһылахтаах куолаһ үөскүүр. Ити билгини тымныыбыт көмөлөспүт буолуохтаах, — дьиз кинэһе айыт телевизортан ара сыбат Сахаар биллээһини.

Тыа сирин кыра дэриэбинэтигэр олоһор Сахаардаах Киргизлэй көрсөн көпсөтэллэр.

— Хайа, Сахаар! 60 сааскын тоҕо үбүлүүдээбэтин?

— Нэһилигитим олохтохторо мийгин алдас арыгы иһиз дьиз аһынан бырааһынныктыгар ыһыраттар. Ол иһин миң эмиз кинилэри «аһынаммын» оңорботум. Арыгыга суох остуол тэрийбөккүн. Ыһырдый да, аат аһын арыгыны, иһин да иһин дьиргөр тийбэти. Маньатын подарок ылаһын. Чэ, ити хааллын. Вар дьонум ыһырат буолан абыраһылар. Ыһыраһыттарына даҕаны пенсиям сыһна хантан тийбизэ? Ыһырат буолуулар үһүн уһаата, — дьиз халлаан диэки көрүтэлээт.

— Бүгүн үс ыла кыһырылаахкын, хайагы барарын толкуйдуу сылдыһың, — дьиз киһиргэбитти Киргизлэй кэпсэтин турда.

К. ЕРЕМЕЕВ

